

לתולדות 'זכר להקהל'

ראשי פרקים

מבוא

- א. מוצאי השמיטה סוכות תרל"ו
- ב. מוצאי השמיטה סוכות תרמ"ג ותר"נ
- ג. מוצאי השמיטה סוכות תרנ"ז ותרס"ד
- ד. מוצאי השמיטה סוכות תרע"א, תרע"ח, תרפ"ה ותרצ"ב
- ה. מוצאי השמיטה סוכות תרצ"ט
- ו. מוצאי השמיטה סוכות תש"ו
- ז. מוצאי השמיטה סוכות תשי"ג
- ח. מוצאי השמיטה סוכות תש"כ
- ט. מוצאי השמיטה סוכות תשכ"ז
- י. מוצאי השמיטה סוכות תשל"ד
- יא. מוצאי השמיטה סוכות תשמ"א
- יב. מוצאי השמיטה סוכות תשמ"ח
- יג. מוצאי השמיטה סוכות תשנ"ה
- יד. רבנים שהתנגדו לקיום מעמד זכר להקהל

מבוא

לאחר חורבן הבית השני נתקנו תקנות שנועדו לשמר בתודעת האומה, את אופי קיומם של מצוות מסוימות, שאין חובה מעיקר הדין לקיימם לאחר חורבן הבית. תקנות אלה הם תקנות "זכר למקדש" המבוססות על דרשת הפסוק: "ציון דורש אין לה" (ירמיהו ל, יז) - מכלל דבעי דרישה". (סוכה מא ע"א). בכללם, נטילת לולב במדינה שבעה ימים (סוכה שם), כריכת מצה ומרור ביחד בליל הסדר (פסחים קטו ע"א) ספירת העומר (מנחות סו ע"א)

הרב יהודה זולדן

הקפת התיבה עם ארבעה מינים (רמב"ם הל' לולב ז', כג) ועוד.¹ יש סוג אחר של מצוות שאינן קשורות לקיומו של בית המקדש, אך לא ניתן לקיימן מסיבות שונות, וחכמים קבעו לעשותם, כדי שנזכור את קיומן ושלא ישכחו מאתנו, כדוגמת מצות שביעית בזמן הזה, שמיטת קרקע ושמיטת כספים (גיטין לו ע"ב).

מצות הקהל קשורה מבחינת מקומה למקדש, והיא קשורה מבחינת הזמן לקיומה של מצות שביעית, ומבחינת האישיות העומד בראשה, היא קשורה למלך ישראל. שלושת המרכיבים הללו – הזמן, המקום והאדם, לא מתקיימים במלואם מאז חרב הבית, וחכמים לא קבעו לעשות "זכר" למצוה זו. עד שלפני למעלה ממאה שנה, קם דורש למצוה זו, והוא האדר"ת – הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, רבה של פוניבז' שבליטא, והחל לקרוא לקיים "זכר למצות הקהל". קריאתו התממשה בפועל רק כעבור עשר שמיטות=שבעים שנה, עת נערך מעמד "זכר להקהל" בירושלים, ביוזמתו ובארגונו של ד"ר שמואל זנוויל כהנא.

במאמרנו זה נסקור את תולדות "זכר להקהל" מאז האדר"ת עד ימינו. נעין במה שנאמר ונכתב, מי היו התומכים והמתנגדים, ונתאר בקצרה את המעמדות שהתקיימו מאז תש"ו. אין אנו מתיימרים להציע כאן מחקר היסטורי מקיף בנושא, אלא סקירה שתתאר ותרשים את הקורא. וזאת למודעי, יתכן שיהיו אי דיוקים או חסרונות בהצגת הדברים, על אף שהשתדלנו לבדוק את הדברים, עד כמה שידינו מגעת.²

א. מוצאי השמיטה – סוכות תרל"ו

העיסוק הראשוני בענין עשית "זכר להקהל" מיוחס לדרשת האדר"ת – הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, רבה של פוניבז' בליטא, במוצאי שנת שמיטה

1. ראה אנצקלופדיה תלמודית, ירושלים: יד הרב הרצוג, תשי"א, כרך ג, ערך: בית המקדש – זכר למקדש, עמ' רמ-רמא.

2. בהזדמנות זו שלמי תודה לרב חיים ישעיהו הדרי, ראש ישיבת 'הכותל' בירושלים, שראה את טיוטת המאמר בשלבי הראשונים והעיר את הערותיו, וכן לר' בנימין סלומון מירושלים, שאסף וצילם בעבורי את קטעי העתונות.

לתולדות 'זכר להקהל'

תרל"ה, ביום ראשון, ב' דחול המועד סוכות תרל"ו, בפני נכבדים ויקרים מבאי ביתו. אמנם דרשתו היא בירור בהלכות הקהל, ואין בה שום קריאה או התייחסות כלשהי אחרת, באשר לאפשרות חידוש מצות הקהל בזמן הזה או זכר לה,³ אך עצם העובדה שנושא הדרשה היא מצות הקהל, בזמן המתאים, במוצאי שמיטה, יש בה זרעים ראשונים המלמדים על קריאה וחיפוש לעשייה כלשהי כזכר למצוה. מעין דברי הגמ' במנחות קי ע"א: 'כל העוסק בתורת חטאת, כאילו הקריב חטאת'.

ב. מוצאי השמיטה סוכות תרמ"ג ותר"נ

עברו עוד שתי שמיטות, ולקראת חג סוכות תר"ן, מוצאי שנת שמיטה תרמ"ט, כותב האדר"ת 'קונטרס זכר למקדש', ובו כבר נשמעת קריאה לקיים זכר למצות הקהל.⁴ הבסיס לעיון במצוה זו, ולקריאה לעשות לה זכר, הוא כדברי האדר"ת:

3. קובץ הקהל, ירושלים: הוצאת מוסד הרב קוק, תשל"ג, עמ' טז, נ-נג.
4. האדר"ת עצמו קרא בהזדמנויות אחרות לקים 'זכר למקדש' בתחומים אחרים. בשנת תרנ"ג הוא הוציא קונטרס בשם 'אחרית שנים', שעסק במצות ביעור ווידי מעשרות. (הרב מ"צ נריה, מועדי הראיה, תל אביב: מרכז ישיבות בני עקיבא, תש"מ, עמ' שמז-שנ). בלוח לארץ ישראל מאת הרב יחיאל מיכל טיקוצנסקי נכתב בחלק מהשנים באסרו חג סוכות: 'הגאון האדר"ת זצ"ל העיר שנכון לקרוא היום קריאת התורה מבראשית עד יום חמישי, **זכר למקדש** כמו שקראו אנשי מעמד ביום ה' וכמו שהנהיג הגריעב"ץ זלה"ה ומנהג הגאון ר' בצלאל מוילנא'. בספר 'משכנות לאביר יעקב' חלק שני, תמיד, פרק א סימן ב דף ט ע"ב-י ע"א, מופיעה תשובתו של האדר"ת עת כיהן כרבה של ירושלים, על חובת שמירת מקדש בזמן הזה. לדבריו, חובה זו נוהגת גם בזמן הזה מעיקרא, ואף לא כזכר למקדש, ואין כל צורך להכנס לפלפולים ודיונים בענין זה, וכנוסח שאלתו ביחס להקהל, שאל גם כאן: "**מדוע תגרע** מצות שמירת המקדש מעצם קדושתו, לדעת הר"מ ז"ל, שלא בטלה כלל וטמא מבני ישראל הנכנס לשם חייב כרת, אם כן מאי טעמא לא תנהוג מצות השמירה כבשעת קיומו, לפי מה דקיי"ל הלכה פסוקה בכל התורה כולה, דלא דרשינן טעמא דקרא כלל, וסתמא כתיב הכא, משמע שחייבין לשמור את המקדש מאחר שגם בחורבנו שם קדשו עליו. מהי תיתי נפטור משמירתו?"

הרב יהודה זולדן

ומעתה שאלה גדולה יש לשאול, מדוע תגרע מצות הקהל החביבה והקדושה שלא נעשה לה שם ושארית אצלנו תמיד, מה שהיתה נוהגת בזמן המקדש אחת לשבע שנים, ומי גרע זאת מלולב וכיוצא בו?

בנוסח אחר שאל זאת הרב שמעון ווינאגראד:⁵

ויש לציין דכל רבותינו הראשונים הנ"ל אינם כותבים דמצות הקהל זו שהיא נוהגת אלא בזמן שבית המקדש היה קים, ואינם פוסקים דאינה נוהגת בזמן הזה, ולכן גם כאן יפלא דלא מצינו תקנת חז"ל לזכר מצוה זו בזמן הזה כדי שלא תשתכח מישראל.

קריאתו המעשית של האדר"ת היתה שכל רב ידרוש בקהילתו בשבת חול המועד סוכות במצוה זו. בקונטרס עצמו מצטט תחילה האדר"ת את הפסוקים במקרא, מקורות תנאיים ואמוראיים, ומספר ראשונים שעסקו בכך, ומאריך לדון ולפלפל בשאלות שונות הקשורות למצוה. מי מצווה, מה קראו, מתי התקיים המעמד, היכן ובאיזה אופן.

את הקונטרס הוציא האדר"ת בעילום שם. הקונטרס קיבל את הסכמתם של הרב יוסף דב הלוי (= בעל ס' בית הלוי), ואת הסכמתו של הרב שמואל מוהליבר, שהכירו את המחבר, וכן את "הסכמתו" של האדר"ת עצמו, שאף העיר הערות על "המחבר".

המו"ל של החוברת, ר' יצחק סובולסקי מספר⁶ שהודפסו אלף עותקים, אשר נשלחו לרבנים רבים, והרוחים היו אמורים להיות "כולו קדש למען היושבים לפני ה' בארצנו הקדושה". אך מסתבר שלא כוסו כל ההוצאות "שכמעט צריך היה המחבר שיחיה, לתת עוד מכיסו על הוצאות הפאסט (=הדואר). אוי לאותה בושה". הוא פירסם רשימה חלקית של רבנים אשר שלמו בעד החוברת

5. קובץ בעניני השמיטה, בעריכת הרב יוסף בוקסבוים, ירושלים: מוריה, תשס"א, עמ' תרטז. שאלתו זו היא בעקבות האדר"ת.

6. בשנתון כנסת הגדולה, ספר א, ורשה: תר"ן, עמ' 40. דבריו מובאים בחקרי זמנים מאת הרב אלתר הילביץ א עמ' רסז. הרב הילביץ מפקפק שם האם אכן האדר"ת הוא זה שכתב את החוברת. אך כיום, אין כל ספק מכל המקורות שבידינו, שאכן האדר"ת הוא זה שכתב אותה.

לתולדות 'זכר להקהל'

כמו הנצי"ב, ובנו ר' חיים מברלין, שאף השיב לאדר"ת במכתב, מי"ב כסלו תר"מ מוולוז'ין, העוסק בהערה בענין הקהל ושמות בית השואבה שחלו בשבת. עוד מבין מקבלי החוברת: הרב חזקיה מדיני - השדי חמד, הרב רפאל שפירא, והראי"ה קוק.

ג. מוצאי השמיטה סוכות תרנ"ז ותרס"ד

במוצאי השמיטה שלאחריה, בשנת תרנ"ז לא מצאנו התיחסות של האדר"ת לענין. בשנת תר"ס מתיחס האדר"ת פעם נוספת למצות הקהל, מכיוון אחר. בשנה זו כתב האדר"ת חוברת אוטוביוגרפית בשם 'נפש דוד' אשר כולל: 'את כל תהלוכותי מאז הייתי לאיש, וגם את אשר אצוה לבני אחרי',⁷ ושם בעמ' נג בסעיף כב כותב:

ליל הושענא רבה קראתי משנה תורה בהס"ת הקטנה או הגדולה שלי בהסוכה, ב"ה, והיה לי מזה עונג רב לקרות בתורה הכתובה כדן. ולהשערתי קבעו זאת רבותינו הראשונים ז"ל לזכר מצות הקהל, שקרא המלך משנה תורה בבית המקדש, בחג הסוכות. וכן ברור בעיני שקריאת מגילת-קהלת בבית הכנסת, הוא מטעם זה, וכמו שנאמרה בהקהל, והוא כפשוטו ששלמה אמרה אז.⁸

בשנת תרס"א עלה האדר"ת לארץ ישראל, וכיהן כרבה של ירושלים. לקראת מוצאי שמיטה, סוכות תרס"ד, הוא שוב מוציא לאור תמצית מ'קונטרס זכר למקדש', בשם: 'כדבר בעיתו', על מנת לחלקה חינוך, בין הקהל בירושלים.⁹ גם את קונטרס זה הוא הוציא בעילום שמו האמיתי, וחתם: 'מדו בן צורב'. הרב

7. יו"ל ע"י הרב משה צבי נריה, תל-אביב: התשמ"ב.

8. על מקור קריאת קהלת בסוכות בשל כך - המנהיג, יום שמיני (מהדורת רפאל, כרך ב, ירושלמי תשל"ח, עמ' תטז), בטעם קריאת קהלת בשמיני עצרת, עיין שם. שיטה זו עולה אף מן הפירוש המיוחד לראב"ד לתמיד (מהדורת גולדשטוף, ירושלים: תשמ"ט), עמ' לו.

9. קובץ הקהל (לעיל הע' 3) עמ' ה, טז-יט, מח-מט.

הרב יהודה זולדן

יחיאל מיכל טיקוצ'נסקי מספר¹⁰ שהוא שמע את האדר"ת מתאונן פעמים רבות על כך שאין עושים 'זכר להקהל', ואף הוא סובר:

צדק בעל הקונטרס 'כדבר בעתו', שאפילו אם אין היום חיוב מצות עשה זאת – רצוי שנעשה לה זכר כדרך שעושין למקדש בשאר דברים.¹¹

אלא שכאן בהיות האדר"ת כבר בירושלים היה מקום לצפות לעשית זכר למצוה זו, אך לא נעשה דבר. האדר"ת עצמו כותב על כך, לאחר כשלושת רבעי שנה, ביום ה' קרח תרס"ד, מכתב לחתנו, הראי"ה קוק, שהגיע ארצה אך חודש קודם לכן, והחל לכהן כרבה של יפו והמושבות ביהודה. במכתבו הוא

10. עיר הקודש והמקדש, ירושלים: תש"ל, חלק ד עמ' קיב-קיג. למרות שהאדר"ת כתב את החוברת בעילום שם, ידעו רבים במי מדובר, ואף עסקו בדבריו. כך למשל הרב עזרא אלטשולר רבה של וויינאוטא - ליטא, מחבר הספר 'תקנת עזרא', הכותב שהוא הכיר את המחבר 'שהיה גאון גדול מפורסם וצדיק יסוד עולם' (לעיל הערה 5 עמ' תקצה), וכן הרב שמעון ווינאגראד הכותב: 'הגיעה לידי החוברת הקהל המלאה וגדושה בבירור מצות הקהל שהתחיל בה וזיכה אותנו הגאון האדר"ת זצ"ל ועל ידו החזיקו גדולי ומאורי ישראל בראיות והערות נוספות בחיובא ומצוה זו בזמן הזה, והקדימוני בכל מה שעלה במצודתי בענין זה וברוך שכינותי לדעת מרנן ורבנן סבוראי' (לעיל הע' 5 עמ' תרטז).

11. למרות הדברים הללו, הרב יחיאל מיכל טיקוצ'נסקי לא כתב דבר בענין זה ב'לוח לארץ ישראל' שהיה מוציא מדי שנה החל משנת תרס"ה, ואשר בנו, הרב ניסן טיקוצ'נסקי ממשיך להוציא מאז פטירת אביו, עד עתה. לא רק זאת, האדר"ת היה זה שיזם ועודד את הרב יחיאל מיכל טיקוצ'נסקי להוציא את הלוח (הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל, ירושלים: חשן, תשל"ט, חלק ב עמ' י-יא; הרב משה צבי נריה, מועדי הראיה, תל אביב: מרכז ישיבות בני עקיבא, תש"מ, עמ' קפט. על הלוח של הרי"מ טיקוצ'נסקי ראה: פרופ' יוסף תבורי, "לוח דינים ומנהגים", עלי ספר, יט, [תשס"א] עמ' 196-199), ובשער החוברת היה מודפס מדי שנה, עד שנת תש"ו: 'לוח לארץ ישראל' מאת הרב יחיאל מיכל טיקוצ'נסקי, עם הערות הגאון ר' אליה דוד רבינוביץ' זצ"ל, ועוד רבני ארץ ישראל ת"ו". הערה חשובה זו, לעשות זכר להקהל במוצאי שמיטה, לא מוזכרת כלל.

לתולדות 'זכר להקהל'

מזכיר את החוברת שיצאה לאור, אך מנמק גם מדוע לא נעשה שום דבר באופן מעשי, זכר להקהל:¹²

בראשית חודש תשרי שנה הזאת, שהיתה שנת ההקהל, שהייתי כמעט מסוכן ל"ע, נזכרתי להוציא לאור קונטרס קטן לחביבות זכר ההקהל, (אשר ה' יודע אם אזכה עוד לזכרו), אבל גם לתקן לא היה בי כח לחלישותי ל"ע.

גם הרב יעקב משה חרל"פ מציין את פעלו של האדר"ת בענין, עוד בחו"ל ועם העלותו ארצה, אך מציין¹³ "שלא הגיע הדבר לידי פועל גלוי". האדר"ת נפטר בשנה שאחר כך, בג' אדר א' תרס"ה, ולא זכה לראות בקיום זכר להקהל.

ד. מוצאי השמיטה סוכות תרע"א, תרע"ח, תרפ"ה ותרצ"ב

בשמיטות שאחר כך, בשנת תר"ע, השמיטה הראשונה של מרן הראי"ה קוק בארץ, הוא עסק רבות בשאלות הקשורות לשנת שמיטה. בספרו 'שבת הארץ', בתשובות ואגרות רבות, ובפעולות מעשיות לחקלאים ולצרכנים בשאלות שונות הקשורות להלכות שמיטה. אך על אף שחותנו - האדר"ת, הרבה לדרוש בעשית זכר להקהל, ואף כתב לו במכתב אישי על כך, לא ידוע לנו על שום עשייה מיוחדת של הראי"ה קוק בענין, במשך ארבע שמיטות בו הוא כיהן כרב בארץ ישראל.¹⁴ בסוכות תרע"א, מוצאי השמיטה הראשונה להיותו בארץ, לא נעשה דבר. במוצאי השמיטה שאחריה, בשנת

12. אדר היקר, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ז, עמ' צז.

13. קובץ הקהל (לעיל הע' 3) עמ' סח.

14. ראוייה לתשומת לב העובדה, שהרב קוק, לא עסק בזכר להקהל בשום צורה שהיא, עד כמה שידוע לנו, ולו רק כדי להמשיך את מה שחותנו דרש והזכיר, בו בזמן שהוא כן עסק בנושא אחר, בו האדר"ת היה אף הוא כח מניע בעשית זכר לו. הוא מספר לרב קוק, שלקראת פסח תרס"ג הוא הוציא לוחות גדולים ובו דיני הפרשת תרו"מ ומעשרות, ביעור ווידוי מעשרות. הרב קוק כתב אף הוא בירורים בענין זה עוד בהיותו רב בזיימל בשנת תרנ"ד, והוא עצמו כתב את ההקדמה לקונטרס 'אחרית שנים' של חותנו שנה קודם לכן, (כדברי בנו, הרב צבי יהודה קוק בהקדמה למשפט כהן, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ז, עמ' יב) והם הדברים שבפתיחה

הרב יהודה זולדן

תרע"ח, בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, לא היה הרב קוק כלל בארץ, וממילא מובן שלא נעשה דבר. בשמיטה שאחר כך בשנת תרפ"ד יצא הרב קוק לחו"ל באדר א' תרפ"ד, וחזר לארץ בכסלו תרפ"ה, בשל מסע הרבנים לארה"ב, ומכאן שבחג הסוכות תרפ"ה, במוצאי שנת השמיטה, הוא היה בחו"ל, ושוב לא נעשה דבר. בשמיטה האחרונה לחיי מרן הרב קוק, בשנת תרצ"א הוא היה בארץ, אך גם כאן, לא ידוע לנו דבר על עשית זכר להקהל בסוכות תרצ"ב.

הריא"ה הרצוג ששמש כרב ראשי לארץ ישראל אחרי מרן הרב קוק, כשעסק בעשית זכר להקהל, התיחס לפעלו של הרב קוק בענין, וכתב:¹⁵

הרעיון הזה שאנו דנים עליו כאמור לעיל, הוא יצא כאמור לעיל, ממקור קדוש, מאותו גאון וצדיק יסוד עולם האדר"ת, ונתקדש גם על ידי קודמי הגאון החסיד האמיתי, מרן אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל, שסמך ידיו על אותו הרעיון הקדוש, אלא שלא יצא לפועל בימיו, מפני סיבות מובנות.

בהמשך מסביר הריא"ה הרצוג את דבריו:¹⁶

ולאחר שחזר מחו"ל קודמי הגאון החסיד זי"ע לאה"ק תחת

לשו"ת משפט כהן (שם עמ' טו-יז). הדברים הללו עוסקים בביאור הצורך בעשית 'זכר למקדש', ובכל זאת לא ידוע לנו על התיחסות מפורשת של מרן הרב קוק לעשית זכר להקהל.

15. קובץ הקהל (לעיל הע' 3) עמ' נו, ובשנית בפסקים וכתבים ירושלים: מוסד הרב קוק ויד הרב הרצוג, תשמ"ט, חלק ב עמ' תטו-תטז. דבריו של הריא"ה הרצוג הם חלק מתשובה לטעון הנגדי: 'כבר ראינו התקלות שיצאו מהחידוש של יום הביכורים כידוע'. הוא דוחה טענות אלה באומרו שאכן בקריאת ביכורים יש חשש שיקראו שם לביכורים בזמן שאין בית שלא כהוגן, אך איזה תקלה יכולה לצמוח בקריאת פרשיות מהתורה? אכן בשאלת ביכורים בזמן הזה. עסק הריא"ה קוק בצורה ישירה בשו"ת משפט כהן סימן נז, בתשובתו לרב מאיר ברלין, על מעשיהם של מנהיגי הקרן הקימת, שהחלו להנהיג טקסים כאלה. אמנם אין לראות בזה זכר לביכורים, אך הרב קוק איפשר טקסים כאלה בתנאים מסוימים.

16. קובץ הקהל (לעיל הע' 3) עמ' סו, ובשנית בפסקים וכתבים (לעיל הע' 15) עמ' תכח.

לתולדות 'זכר להקהל'

ממשלת בריטניה עברו עליו רק שתי שמיטות ולא הספיק שיתבשל הרעיון.

לא ברור במה התבטאה אם כן סמיכות ידיו של מרן הרב קוק בענין. יחד עם זאת, בנו של הרב קוק, הרב צבי יהודה קוק, כן תמך בעשית זכר להקהל, ובמאמרו 'הקהל את העם' לקראת מעמד זכר להקהל בשנת תש"ו, הוא מזכיר את פעלו של דודו זקנו - האדר"ת, וכך כתב:¹⁷

אותו הזכר למקדש לקיום מצות הקהל בזמננו, אשר הגאון האדר"ת זצ"ל תבע בשעתו, מצד בירור ההלכה והשתוקקות אהבת המצוות וצפיית הישועה גם יחד, בהסכמת עוד גאוני הדור, אז בתחילת התרחבות ישובנו החקלאי המחודש, בשנות הנונין, ואחרי כעשר שנים חזר והזכירו בשבתו כאן בעיר קדשנו ותפארתנו, בא ונתבע הוא עכשו מאליו, מתוך עצם דחיפת הכהונה הממלכתית, של הגוי הקדוש האחד בארץ.

גם כאן מזכיר הרב צבי יהודה את האדר"ת, אך לא את פעלו של הרב קוק בעניין.

על אף שלא נעשה דבר בפועל בכל אותם שנים מבחינה ציבורית, בכל זאת היתה איזו שהיא התעוררות לעניין. הריא"ה הרצוג סיפר¹⁸ ששמע שהיו נוהגים לשלוח את תלמידי ת"ת 'עץ חיים' אל הכותל בסוכות במוצאי שביעית, והיו קוראים שם את הפרשיות שהמלך היה קורא בהקהל.

17. קובץ הקהל (לעיל הע' 3) עמ' יג. מופיע גם בלנתיבות ישראל, ירושלים: מנורה, תשכ"ז, חלק א עמ' 48. פעלו של האדר"ת בענין, נזכר ע"י הרב צבי יהודה גם בלנתיבות ישראל, ירושלים: חשן, תשל"ט, חלק ב עמ' ט-י, בדברי הספד לאדר"ת בשמיטה שנת תש"ה, במלואות ארבעים שנה לפטירת האדר"ת.

18. קובץ הקהל (לעיל הע' 3) עמ' נו; פסקים וכתבים (לעיל הע' 15) עמ' תטו.

ה. מוצאי השמיטה סוכות תרצ"ט

בשנת תרצ"ט, ערב מלחמת העולם השנייה, דרש הראשל"צ הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל בערכה של מצוה זו. ולבסוף הוא קורא:¹⁹

אם כן רבותי, הננו מתכוננים לקיים מנהג חשוב זה בשעה טרופה זו, בשמחה וגילה כמו שחגגו אותו אבותינו בזמן הבית, בתקוה נאמנה שיבוא יום והוא לא ירחק, שיתחדשו ימינו כקדם, ומלך ביופיו תחזינה עינינו, בחג שמחתנו במקום מקדשנו. יהי יום זכרון זה, יום התקהלות שלמה בגופנו ורוחנו אל תורת קדשנו נשמת אפינו ואורך ימינו, למען נזכה לחוג אותו בשמחה בארצנו ומקדשנו בבא לציון גואל.

יחד עם זאת לא ידוע לנו על קיום מעמד 'זכר להקהל' בשנת תרצ"ט.²⁰

ו. מוצאי השמיטה סוכות תש"ו

בין מוצאי השמיטה בסוכות תרצ"ט עד מוצאי השמיטה בסוכות תש"ו, היתה באירופה מלחמת העולם השנייה בו נכחדו ששה מליון מבני עמנו. הרצון העז לאחד את שארית הפליטה, שעלו בקשיים רבים ארצה, עם יושבי

19. השמיטה היובל ומצות הקהל במשנת הרב עוזיאל, בעריכת עזרא ברנע, הועד להוצאת כתבי הרב עוזיאל, ירושלים: תשנ"ד עמ' 73. מאמר זה הודפס לראשונה בספרו של הרב בצמ"ח עוזיאל, מכמני עוזיאל עמ' רטז-רכז, שיצא לאור בשנת תרצ"ט. ומופיע לעיל עמ' 277.

20. הצעה אחרת שיש בה זכר להקהל, הציע באותם שנים, ר' שאול חנא קוק, אחי הראי"ה קוק, וכפי שמופיע בספרו: כתבים ומחקרים א עמ' 222-223. הוא בקש להצמיד את מסלול לימוד הדף היומי העולמי הנמשך שבע שנים וקצת, לשבע שנות השמיטה, כך שסיום הדף היומי יהיה בסוכות במוצאי השמיטה. באותה שנה החל מסלול הדף היומי להלמד מחדש בכ"ט בסיון תרצ"ח, והוא בקש לתכנן כך שהסיום יהיה, במוצאי השמיטה שאחר כך, בסוכות תש"ו, ואת מרכז התעמולה של הדף היומי להעביר בשל כך לירושלים 'כי לפי התפתחות הענינים בארץ ובגולה, אי אפשר שאיזו מדינה בגולה תשמש מרכז כללי לכל תפוצות הגולה'.

לתולדות 'זכר להקהל'

הארץ הותיקים יותר, היה כח דוחף ומניע, לקיום מעשי של המעמד. במוצאי השמיטה בסוכות תש"ו, התקיים לראשונה מעמד 'זכר להקהל' בירושלים. כך כתב הרב יעקב משה חרל"פ:²¹

ביחוד ראויה היא ההתעוררות למצות הקהל בעת כזאת אשר השברנו ושתינו מכוס התרעלה כי באה עלינו חרב נוקמת נקם ברית, קמו עלינו עריצים ופריצי חיות לקחת את נפשנו ולהשמיד את זכרנו. הנה לעומת זה אנו צריכים להוציא את חרבנו מתערה, היא החרב פיפיות שרק על ידה הננו עושים נקמה בגוים.

מתל אביב יצאה רכבת מיוחדת בשעת בוקר מוקדמת, והמונים התכנסו ובאו לבית הכנסת 'ישורון', יחד עם הרבנים הראשיים וראשי הציבור. הרב מאיר בר אילן, מראשי המזרחי פתח, ולאחריו קרא הרב הראשי הריא"ה הרצוג את פרשת המלך מחומש. משם הלכו ההמונים כשבראש הרבנים הראשיים, אל הכותל המערבי, שם קראו פרקי תהילים. לכבוד מעמד מיוחד זה הלחין ר' שמואל שלום ריבלין,²² את מילות הפסוק: 'שמחתי באומרים לי בית ה' נלד', והוא בוצע ע"י מקהלה בניצוח אביו, ר' שלמה זלמן ריבלין.

לקראת המעמד יצא "קובץ מיוחד למצוות הקהל ובירור הלכותיה" בהוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים. עורך החוברת היה הרב בנימין רבינוביץ תאומים, נכד האדר"ת, שכתב דברי הקדמה, ובסוף הקובץ בירורי הלכה. במרכז הקובץ, הקונטרס שכתב האדר"ת "זכר למקדש", והפעם בשמו הגלוי, וכן הקונטרס התמציתי 'כדבר בעיתו' שהוציא האדר"ת בהיותו בירושלים, וכן את הדרשה שנשא האדר"ת לראשונה בנושא זה בפני באי סוכתו בשנת תרל"ו. לזה נוספו דברים שכתב הרב חיים ברליו, בנו של הנצי"ב לאדר"ת, מי"ב כסלו תר"מ מוולוז'ין, שעוסק בהערה בענין הקהל ושמחת בית השואבה שחלו בשבת, וכן מאמרים הלכתיים מאת הריא"ה הרצוג, הרב הראשי לישראל, הרב יעקב

21. קובץ הקהל (לעיל הע' 3) עמ' סט. דברים דומים כתב עורך הקובץ, הרב בנימין רבינוביץ תאומים בעמ' ח.

22. כך אמר לי בשיחה בע"פ בנו, פרופ' יוסף ריבלין מאוניברסיטת בר אילן. תוי השיר מופיעים בספר 'שירת שמואל' ובו לחנים ועיבודים מאת שמואל שלום ריבלין, בהוצאת משפחת ריבלין, בני ברק, תשנ"ו, עמ' 140.

הרב יהודה זולדן

משה חרל"פ איש בריתו של הראי"ה קוק, רב שכונת שערי חסד בירושלים, וראש ישיבת 'מרכז הרב' באותם ימים. עוד התפרסמו באותה חוברת מאמרים מאת הרב שלמה דוד כהנא רבה של העיר העתיקה בירושלים.²³ הרב יוסף הלוי שהיה אב"ד בתל אביב, חתנו של הרב נפתלי הרץ הלוי, רבה של יפו לפני מרן הראי"ה קוק. הרב שלמה יוסף זיין עורך האנציקלופדיה תלמודית, אשר מצין בספרו לאור ההלכה,²⁴ שבחיה"מ סוכות תש"ו התקיים זכר למצות הקהל בחגיגות רבה בירושלים, והדבר עושה רושם רב על כל הקהל.

הרב צבי יהודה קוק, בנו של מרן הראי"ה קוק ולימים ראש ישיבת 'מרכז הרב', כתב מסה רעיונית, שפורסמה בפתחת החוברת, וכן בירורי הלכה בהגדרת מצות הקהל בסופה של החוברת. הרב צבי יהודה קוק הזכיר את המעמד ארבעה חודשים לאחר קיומו, במאמר: 'חיבת מצות שביעית' (לראש השנה לאילנות), ובו כתב:²⁵

אחרי אשר במועד שנת השמיטה נקהלנו, בעליית שבטינו וקיבוץ נקודות ארצנו ועריה, לגידול שמו ותורתו על מורשת אדמתנו ומקדש מדינתנו, במקרא דברו מתוך ספר תורתו.

מעמד 'זכר להקהל', אורגן ע"י המרכז לתרבות של הפועל המזרחי, וזכור אותו האיש לטוב ד"ר שמואל זנויל כהנא, הנודע בכינוי ש"ז"ד, שהיה המארגן הראשי של המעמד מטעם המזרחי, ומאז גם עמד בראש המארגנים של חלק

23. הרב שלמה דוד כהנא הוא אביו של הרב ד"ר ש. ז. כהנא שעמד בראשות ארגון המעמד, ומעמדות הבאים. על הדברים שכתב הרב שלמה דוד כהנא, התקיים לאחר מכן משא ומתן ארוך בינו לבין הרב אברהם שפירא, לימים הרב הראשי לישראל (תשמ"ג - תשנ"ג). הרב כהנא הוסיף לברר עוד בשאלות הקשורות להקהל. המשא ומתן מופיע בספרו של הרב אברהם שפירא, מנחת אברהם, ירושלים: הוצאת המחבר, תש"ן, חלק א סימן ל עמ' רסב-רפו, ובספר זה עמ' 563-621.

24. הרב זיין כתב על מצות הקהל בספרו לאור ההלכה, ירושלים: בית הלל, תשל"ט, עמ' קלה-קמה, ודבריו אלה שמשו קרוב לודאי את הבסיס לערך 'הקהל' באנציקלופדיה תלמודית, ירושלים: יד הרב הרצוג, תשל"ו, כרך י עמ' תמג-תנב.

25. בחוברת 'היסוד' בט"ז שבט תש"ו. מופיע בלנתיבות ישראל, ירושלים: חשן, תשכ"ז, חלק א עמ' 68.

לתולדות 'זכר להקהל'

מהמעמדות הבאים, שהיו כבר לאחר הקמת מדינת ישראל, בהיותו איש משרד הדתות ואחר כך מנכ"ל המשרד.²⁶ לימים סיפר שז"ך שהוא שלח בזמנו מכתבים לחמישים רבנים בארץ, האם יש מקום לאמץ את הרעיון של האדר"ת ולחדש את ההקהל? ולפיו, רוב הרבנים ענו בחיוב, רק הדגישו שיהיה זה 'זכר להקהל'.²⁷ ועל רבנים שהתנגדו ומתנגדים לקיום מעמד זכר להקהל, לקמן פרק יד).

ז. מוצאי השמיטה סוכות תשי"ג

מעמד זכר להקהל שהתקיים במוצאי השמיטה תשי"ג, היה הראשון לאחר קום מדינת ישראל. הרבנות הראשית לישראל החליטה לקבל את הצעת הועדה להוי דתי במשרד הדתות, ולקיים מעמד, כמו זה שהיה שבע שנים קודם לכן, אך בהיקף ממלכתי גדול, בארץ ובתפוצות. קדמו לכך הכנות מרובות. וכבר בראש חודש סיון תשי"ב, ארבעה חודשים וחצי לפני סוכות, התקיים מעמד חגיגי בהר ציון, בהשתתפות הרבנים הראשיים, יחד עם ראשי הציבור וראשי מועצות דתיות, בו הכריזו על מעמד זכר להקהל שיתקיים ביום שני של חול המועד סוכות תשי"ג. במעמד זה הקריאו את נוסח ההכרזה של הרבנות הראשית לישראל, תקעו בחצוצרות ובשופרות, וקראו מזמורי תהילים. כך היה נוסח הכרזת הרבנות הראשית:

במעמד קהל ועדה, ראשי אלפי ישראל, אשר נתועדו, נתכנסו ונדברו יחדו במרומי הר הקודש ציון, בתוככי עיר הקודש

26. לקראת מעמד זכר להקהל שהתקיים בסוכות תשנ"ה, הוא הוציא חוברת בשם: 'בבא כל ישראל - עיונים וחידושים במצוות הקהל בימי הבית ובימינו' ירושלים: ספריית אלינר, תשנ"ה. יפה הגדירו בהקדמה לחוברת בעמ' 11 מר אליעזר שפר, ראש המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה: 'כשם שלפני שני דורות נתקשרה מצות הקהל בקריאתו של האדר"ת, שהיה ראשון המעוררים לעשות לה זכר, כך בדורנו קשורה המצוה הזאת עם הרב ד"ר ש.ז. כהנא'. שז"ך נכח במעמד זכר להקהל האחרון שהתקיים בסוכות תשנ"ה, ונפטר בל' סיון תשנ"ח. תנצב"ה.

27. בראיון ל'הצופה' בט"ז תשרי תשמ"ח.

הרב יהודה זולדן

ירושלים, ת"ו. בראש חודש סיון שנת ה' אלפים תשי"ב ליצירה, בשנה החמישית לחירותינו.

בברכת הודיה לה' אלוקי ישראל על הניסים ועל הנפלאות על התשועות ועל המלחמות, שעשה לנו בזמן הזה, ראשית צמיחת גאולתנו, בהתגשמות יעודי נביאי קדשנו לעינינו בקבוץ גלויותינו מארבע כנפות הארץ לארצנו, אנו מכריזים מציון עיר האלוקים וירושלים משכן כבודו על חגיגת זכר הקהל בחג הסוכות הבעל"ט כדבר האמור על פי ה' ביד משה לאמור: "מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות. בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלקיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת. ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו ליראה את ה' אלקיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה". (דברים לא).

אנו קוראים לכל אחינו בית ישראל במדינת ישראל ובתפוצות לעלות לארצנו ולציון הר קדשנו, אנשים נשים וטף - ולהשתתף במעמד הגדול והקדוש הזה "זכר למעמד הקהל".

ויהי רצון כי נזכה במהרה בימינו לחזות בנועם ה' מהיכל בנין בית מקדשנו ותפארתנו ותקומת כסא מלכות בית דוד בירושלים בירת ממלכתנו ושם נחוג מעמד הקהל בכל משפטו וחוקתו. כן יהי רצון אמן ואמן.

הרבנים הראשיים לישראל

יצחק אייזיק הלוי הרצוג בן ציון מאיר חי עוזיאל

גם לרבנים מחו"ל נשלחו כבר בי"ב סיון תשי"ב הזמנות, בו הם מוזמנים לעלות לישראל ולהשתתף בזכר למעמד הקהל, ואם אין ביכולתם לעלות הם נקראים לקיים במקומותיהם, תכנית כלשהי, זכר להקהל, ולקשר בדרך זו עם

לתולדות 'זכר להקהל'

המפעל בארץ.²⁸ גם לקהילות יהודיות שמעבר ל'מסך הברזל' נשלחו הזמנות כאלה. הזמנות אילו גרמו לכך שגם רבנים בחו"ל, התעוררו לעסוק בנושא, בעקבות קיום מעמד 'זכר להקהל'. בחוברת 'תלפיות' ניסן תשי"ג, בהוצאת ישיבה אוניברסיטה בניו יורק, פורסם מאמר שכתב הרב שמואל ק, מירסקי, פרופ' לספרות רבנית, שנושאו: 'הקהל'. בו הוא מברר "מה טיבה של מצוה זו שנשתכחה וצריכה להוסד עתה בפעם הראשונה במדינת ישראל המיוחדת, מה ערכה למדינה ולקהל הגולה" (שם עמ' 6). גם הרב יהודה גרשוני כתב באותה חוברת מאמר שנושאו: "תקיעה בחצוצרות בהקהל". בציריך, הוציא הרב חיים צבי טויבש, שהיה אב"ד שם, חוברת ובה מאמר בנושא: 'מעמד הקהל בתפארתו', ובו בירור מעמיק על תוכנו של מעמד הקהל ובו צפיה שכך יהיה "במעמד זכר להקהל שבשנת תשי"ג". (עמ' טז). מאמריהם פורסמו בספר זה.

דברי ההכרזה פורסמו בפתחה של חוברת מיוחדת 'זכר למצות הקהל' (בעמ' 2), שהוצאה על ידי ועדת הקהל, לקראת המעמד. בפתח החוברת (בעמ' 3) גם דברי ברכה מאת שר הדתות - משה חיים שפירא, ומאת סגנו ד"ר זרח ורהפטיג. כמו כן נמצא בפתח החוברת (בעמ' 4) 'מדברי האדמו"ר שליט"א מלובביץ' - הרב מנחם מנדל שניאורסון'. דבריו שם לא עוסקים ישירות במעמד זכר להקהל שהתקיים, אלא בדברים כלליים העוסקים במצות הקהל, ועל החובה התמידית לעסוק בקביעות בחינוך הבנים והבנות, ובמיוחד בסיום השמיטה. הקריאה שם היא לכל רב ולכל מנהיג לעורר את בני עדתו וסביבתו לתורה ויראת שמים, ולחנך ראוי ותורני לילדיהם.²⁹

28. כך מספר הרב שמואל מירסקי בחוברת תלפיות ניו יורק: ישיבה אוניברסיטה, תשי"ג, כרך ו עמ' 5.

29. על דברים דומים בכיוון זה חזר פעמים רבות הרמ"מ מלובביץ' בשיחות לפרשת וילך, ובאופן מיוחד בסיום שנות השמיטה, בשיחות, התועדויות ובאגרות. הדברים לוקטו ונסדרו בספר שערי המועדים - שמיני עצרת, שמחת תורה, מצות הקהל, בהוצאת היכל מנחם, ירושלים: תשמ"ז, עמ' שיט-שפד. גם שם 'המלך' הוא 'כל מי שהוא גדול בסביבתו - רב בקהילתו, מחנך בכיתתו, אב במשפחתו במדה שיצור רושם עמוק ממעמד הקהל למשנהו'. (שם עמ' שפג). המקורות בספר שם, הם עד הוצאתו בשנת תשמ"ז. אך במשך שנת תשמ"ח, מוצאי השמיטה, עסק הרבי

הרב יהודה זולדן

לקראת המעמד עצמו הוסיף הריא"ה הרצוג לברר ולהציע סדר יום יחודי למעמד זה. בהצעתו, בשעת ההתכנסות בהר ציון, יברך מי מהנוכחים, מעין ברכת שהחיינו ללא שם ומלכות, על עצם קיום מעמד זכר להקהל, ותפילה לזכות בקיום המצוה בכל פרטיה ודקדוקיה בבית המקדש שיבנה במהרה בימינו. לאחר מכן יקראו ברבים פרק ג' בהלכות חגיגה לרמב"ם, שם הוא עוסק במצות הקהל, ואז יוציאו ספר תורה, והעולה יברך ברכת התורה לאחר שבאותו בוקר הוא לא יעשה כן בברכות השחר, ויקראו חלק מפרשיות המלך, ויסיימו בתפילת מוסף של חג, וישלימו בפרקי תהילים. על ההצעה לברך ברכת התורה, היה מי שערער, והריא"ה הרצוג השיב תשובה נוספת בענין.³⁰

בערב חג הסוכות תשי"ג נקראה 'מגילת היום' במרום הר ציון, בה היה כתוב:

בזמן שבית המקדש היה קיים היו אבותינו מקיימים מצות הקהל בבית הבחירה במוצאי יום טוב הראשון של חג הסוכות ככתוב בתורה:

"מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות. בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלקיך במקום אשר יבחר תקרא את

מלובביץ' רבות במצות הקהל. הוא הכריז ששנת תשמ"ח היא "שנת הקהל". ועל אף 'דהקהל' היה רק בזמן שבית המקדש היה קיים, ואחר כך לא עשו אפילו זכר להקהל, אעפ"כ מנהג העולם ואופן הדיבור 'כדבר איש אל רעהו' הוא, אשר אם בשנה מסוימת ישנו דבר היוצא מן הכלל, הרי גם אם הדבר הוא רק באחד מימי השנה, או רק בתחילת השנה, אעפ"כ השנה כולה מוזכרת ביחס לאותו הדבר'. (התועדויות שנת תשמ"ח כרך ג, כ"ד ניסן, עמ' 182). את הגדרת השנה השמינית שלאחר השמיטה כשנת הקהל, הגדיר הרבי גם במוצאי שמיטות קודמות, אך בשנת תשמ"ח הוא עסק בכך באופן רחב יותר מאשר בשנים הקודמות. הוא מעיר על כך שאין הגדרה כזו 'שנת הקהל' במקורות קודמים, במשנה בגמרא ובתורה שבעל פה בכלל, אם כי מצינו שגם האדר"ת קורא כך לשנת תרס"ד במכתבו לראי"ה קוק, באדר היקר עמ' צז: "בראשית חודש תשרי שנה הזאת, שהיתה שנת הקהל".

30. פסקים וכתבים מהריא"ה הרצוג, ירושלים: מוסד הרב קוק ויד הרב הרצוג, תשמ"ט, או"ח כרך ב סימנים צו-צז, עמ' תל-תלג.

לתולדות 'זכר להקהל'

התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרד אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת. ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו ליראה את ה' אלקיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה, אשר אתם עוברים את הירדן שמה לרשתה". (דברים לא).

עתי מקץ שנת השמיטה תשי"ב אנו עושים, על דעת רבותינו ועל דעת הקהל, זכר למצות הקהל, ועל פיהם דחינו את קיום המעמד ליום השני של חול המועד, למען אחינו מן הגולה שעלו להשתתף אתנו במעמד זכר הקהל, ובשמחת בית השואבה.

וממרומי ציון וירושלים אנו מקדמים פניכם בברכה: יברככם ה' מציון וראו בטוב ירושלים כל ימי חייכם שלום על ישראל.

ויהי רצון מלפני השוכן בציון שנזכה לקיים במהרה את מצות הקהל במקומה ובמועדה, ככל משפטה וחקתה.

המעמד עצמו התקיים ביום שני, ב' דחול המועד סוכות, י"ז תשרי תשי"ג. חלק מהנוכחים באו עוד בשעת בוקר מוקדמת לתפילת ותיקין בהר ציון. בשעות הצהרית הגיעה רכבת מתל אביב עם עולי רגל רבים, ובתחנת הרכבת קבלו את פני הבאים ראש עיריית ירושלים מר י' קריב, הרב טולדנו רבה הראשי של תל-אביב, הרב יצחק ידידיה פרנקל מתל-אביב, הרב יצחק אבוחצירה רבה של רמלה-לוד, חבר הכנסת מיכאל חזני, ותזמורת בוכרית הלבושה בבגדיה המסורתיים, הנעימה לבאים, יחד עם תזמורת "אליצור". משם, בהנהגתו של ד"ר ש. ז. כהנא, הלך כל הציבור למגרש 'הפועל' בקטמון, שם התקיים המעמד.

בשל החום הגדול ששרר באותו צהרי יום, נשארו רבים מהבאים במכוניותיהם. במגרש עצמו הצטרפו מקהלות נוספות. על משאית פתוחה ששימשה כבמה, עלו הרבנים הראשיים הריא"ה הרצוג והרב בצמ"ח עוזיאל, רבה של תל אביב הרב איסר יהודה אונטרמן, שר הדתות משה חיים שפירא, וסגנו ד"ר זרח ורהפטיג ואישי ציבור נוספים, שברכו את הקהל. בזמן הנאומים הגיעה שיירה של חיילים מחיל האויר ומהתותחנים, בראשות הרב הראשי של חיל האויר, הרב שאר ישוב כהן. לאחר מכן נקראו פרשיות היום

הרב יהודה זולדן

ע"י הרב שרבני, "שמע ישראל" "מקץ שבע שנים", ובתום הקריאה קרא הרב א"י אונטרמן שבע פעמים "ה' הוא האלוקים", כשכל הקהל עונה אחריו, וחבורה מיוצאי תימן תוקעת בשופרות מקרני יעלים. המקהלות סיימו בשירת "אני מאמין" וד"ר ש. ז. כהנא הכריז: "לשנה הבאה בירושלים הבנויה במעמד הקהל בבית המקדש". עם סיום הטקס יצאו ההמון בשיירת מכוניות גדולה ברחובות ירושלים.³¹

ח. מוצאי השמיטה סוכות תש"כ

בראש חודש סיון תשי"ט התקיימה בהר ציון הכרזה חגיגית על קיום זכר להקהל, שיתקיים בב' דחול המועד סוכות תש"כ. סיבת הדחיה ליום ב' דחול המועד הוא כדי לאפשר לבני חו"ל השומרים יום טוב שני להשתתף במעמד. בהכרזה השתתפו רבנים מרחבי הארץ, הקריאו בה את נוסח ההכרזה של הרבנות הראשית, תקעו בחצוצרות ובשופרות, וקראו מזמורי תהילים.³²

ואכן ביום שני, י"ז בתשרי תש"כ, התקיים בהר ציון מעמד זכר להקהל. עשרת אלפים איש מרחבי הארץ ומהתפוצות נכחו במעמד. עולי הרגל עלו בתהלוכה להר, שבראשה צעדו נושאי ספר תורה תחת חופה. ההר קושט בדגלי השבטים ודגלי מדינת ישראל, ועל הבימה ישבו רבני עדות שונות. הטקס נפתח בקריאות פרקים מהתנ"ך, והראשון לציון הרב יצחק נסים בירך את הנאספים,³³ ולאחריו בירך הרב טולדאנו מנכ"ל משרד הדתות. מקהלות ותזמורת המשטרה הנעימו לנוכחים. ששה חזנים יוצאי גלויות שונות קראו קטעים מספר תורה, ספר 'קוממיות', שנכתב לזכר חללי מלחמת השחרור. הם קראו את פרשת הקהל, ומברכות משה לשבטי ישראל בפרשת האזינו. לאחר מכן נאמרה תפילה לשלום המדינה ולשלום העולם, והודלקו

31. תיאור המעמד מתוך עיתון 'הצופה' י"ט בתשרי תשי"ג.

32. על פי דברי ד"ר שמואל זנוויל כהנא בעיתון 'הצופה' י"ז תשרי תש"כ.

33. הרב הראשי האשכנזי, הריא"ה הרצוג, נפטר שלושה חודשים קודם, בי"ט תמוז תשי"ט. הרב עוזיאל נפטר בכ"ד אלול תשי"ג.

לתולדות 'זכר להקהל'

שבעים נרות כזכר לשבעים הקרבנות שהיו מקריבים בזמן שבית המקדש היה קיים. את הטקס ניהל מנכ"ל משרד הדתות, ד"ר ש"ז כהנא.³⁴

לקראת המעמד, בערב חג הסוכות, י"ד תשרי תש"כ, פרסם הרב הראשי לצה"ל הרב שלמה גורן, מאמר בעיתון 'הצופה': 'מצות הקהל לאור ההלכה',³⁵ ומ' צינוביץ' כתב על: הגאון האדר"ת זצ"ל, לרגל החייאת מצות 'הקהל' לפני שבעים שנה.

ט. מוצאי השמיטה סוכות תשכ"ז

לקראת מוצאי השמיטה תשכ"ז, קראה הרבנות הראשית³⁶ בראשות הרב איסר יהודה אונטרמן והרב יצחק ניסים, לקיים מעמד 'זכר להקהל' בבתי הכנסת ע"י קריאת פרשיות הקהל, וכן הודיעו על עצרת גדולה 'זכר להקהל' שתתקיים ביום א' דחול המועד סוכות בהר ציון מול מקום המקדש.

ואכן, ביום ראשון, ג' דחול המועד, י"ח תשרי תשכ"ז, התקיים מעמד 'זכר להקהל' בנוכחות שתי רבבות אנשים בהר ציון בירושלים. עולי הרגל באו מתחנת הרכבת הסמוכה להר ציון, ועוד רבים ברכבים פרטיים. בקבלת הפנים נשאו דברים הרב יצחק ידידיה פרנקל, רבה של תל אביב, הרב יצחק אבו חצירה, רבה של רמלה-לוד, הרב שאר ישוב כהן, סגן ראש עיריית ירושלים, והרב שרגא פייבל פרנק רבה של שכונת ימין משה המשקיפה על הר ציון. תהלוכת המונים עם ספרי תורה עשתה דרכה להר, ושם על הבימה ישבו הרבנים הראשיים לישראל, הרב איסר יהודה אונטרמן, והרב יצחק ניסים, הרב אליהו פרדס רבה של ירושלים, וכן שר הדתות מר זרח ורהפטיג, ומנכ"ל המשרד ומארגן המעמד, ד"ר ש. ז. כהנא. במעמד קראו פרשת המלך, נשמעה ברכת הרבנים הראשיים, ונאמרה תפילה לשלום העולם.³⁷

34. תיאור המעמד מתוך עיתון 'הצופה' י"ח תשרי תש"כ.

35. מאמר זה הופיע אחר כך גם בחוברת מחניים, כרך מ עמ' 9-15; תורת המועדים,

תל אביב: הוצאת ספרים אברהם ציוני, תשכ"ד, עמ' 127-138.

36. שנה בשנה, ירושלים: היכל שלמה, תשכ"ז, עמ' 82.

37. תיאור המעמד מתוך עיתון 'הצופה' י"ט בתשרי תשכ"ז.

י. מוצאי השמיטה סוכות תשל"ד

בסוכות תשל"ד היה אמור להתקיים מעמד 'זכר להקהל' הראשון לאחר מלחמת ששת הימים, ברחבת הכותל המערבי. נערכו הכנות, העמידו בימה, אלא שמספר ימים קודם לכן פרצה מלחמת יום הכיפורים, ולא נערך שום 'זכר' בשנה זו. עם זאת, מצינו שהראשון לציון הרב עובדיה יוסף³⁸ כתב שהוא הורה בשלב ההכנות באותה שנה, שלא לברך על התורה במעמד זכר להקל שנערך אז, ובניגוד לדברי הריא"ה הרצוג.³⁹

יא. מוצאי השמיטה סוכות תשמ"א

מועצת הרבנות הראשית החליטה לקיים זכר למצות הקהל שבמקדש, ביום ראשון, י"ח תשרי, ג' דחול המועד סוכות, ברחבת הכותל המערבי, בואכה הר הבית. היה זה הפעם הראשונה בפועל, בו התקיים המעמד ליד הכותל המערבי, לאחר שקודמו התבטל בשל מלחמת יום הכיפורים. הרב מאיר יהודא גץ - רב הכותל, כתב בשלהי חודש אב תש"מ מזכר לרבנים הראשיים בו הוא מציע תוכנית, לקיום המעמד ליד הכותל. בהגדרת הרעיון שמסתתר מאחורי קיום המעמד כתב הרב מאיר יהודא גץ: "המטרה להקנות חויה דתית ולאומית ממדרגה ראשונה במקום המקודש ביותר לאומה". בהמשך הוא מציע תוכנית מעשית מפורטת ביותר לקיומו של המעמד.⁴⁰

לקראת המעמד, הוציאה הרבנות הראשית חוברת: 'זכר למעמד הקהל - סוכות תשמ"א' בסיוע משרד הדתות. בחוברת, דברי פתיחה מאת שר הדתות מר אהרון אבוחצירא, ולאחריה תוכנית המעמד, ובה תקיעה בחצוצרות ובשופרות, תפילת רב הכותל הרב מאיר יהודא גץ, דבר נשיא המדינה מר יצחק נבון, דברי הרבנים הראשיים לישראל, הרב עובדיה יוסף והרב שלמה גורן, ובין לבין שירת מקהלה. לאחר מכן הוצאת ששה ספרי תורה, והפרקים הנבחרים לקריאת התורה, מחומש דברים. פרשת אלה הדברים (א, א-יא),

38. שו"ת יביע אומר, ירושלים: הוצאת המחבר, תשמ"ה, חלק ו או"ח סימן לח, ב.

39. פסקים וכתבים (לעיל הע' 15) עמ' תלב-תלג.

40. צילום המיזכר הועבר אלי ע"י ר' נעמן וסרצוג הי"ו, משיבת "האידירא" בירושלים, ועל כך תודתי לו.

לתולדות 'זכר להקהל'

שמע ישראל ו, ד-ט), והיה אם שמוע (יא, יג-כא), עשר תעשר (יד, כב-כט), מקץ שבע שנים (טו, א-ו), והברכות (כח, א-יד, סט). בסיום תפילת הקהל שהיא לקט תפילות מתפילת עמידה של חג: רצה, מודים, אתה בחרתנו, והשיאנו, ותערב לפניך, שים שלום.

מעמד זה עורר רבנים חשובים לכתוב על מצות הקהל, ועל קיום מעמד זכר להקהל בזמננו. הרב מנחם מנדל כשר סיים בערב חג הסוכות תשמ"א כתיבת קונטרס בנושא: 'קבלת עול מלכות שמים', ובסופו כתב שגם במעמד הקהל יש קבלת עול מלכות שמים, ומסיים:⁴¹

יש לציין שלפי הרמב"ם יש מקום לקיים זכר למצות הקהל גם בזמן הזה, וראוי לבני ישראל להתאסף ולהקהל במוצאי יום טוב הראשון של חג סוכות במוצאי השביעית לדבר על דבר חיזוק הדת וקיום המצוות, ויש שהנהיגו מנהג זה בזמננו.

הראשון לציון הרב עובדיה יוסף במכתבו לרב כשר מיום כ"ה בתשרי תשמ"א, מאשר את קבלת הספר וכותב: "זה עמו שהלכה כמותו". הרב שאר ישוב כהן רבה של חיפה פרסם ב'הצופה' מאמר לקראת מעמד זה,⁴² וכך גם הרב חיים דוד הלוי רבה של תל אביב.⁴³ (מאמריהם מופיעים בספר זה).

הרב שריה דבליצקי מבני ברק הוציא חוברת: 'שנת תשמ"א למנהגיה - בו ידובר בכ"ה דברים מחודשים הנוהגים בשנה זאת, ובפרט זכר להקהל בעקבות דברי האדר"ת'. בחוברת בעמ' ד-ח נכתב מאמר תחת הכותרת: 'זכר להקהל', בו הוא מציין את קריאתו של האדר"ת משנת תרמ"ט שכל רב ידרוש בעדתו בסוכות בענין, ושכל אחד יקרא פסוקי הקהל. גם הרב שריה דבליצקי קורא לנהוג כך, ומציע שכל אחד יקרא את פרשיות הקהל בסוכתו או ליד הכותל המערבי מתוך שמחה וטוב לבב ביום ששי, א' דחול המועד סוכות, ובני חו"ל יקראו ביום ראשון. את עשרת הדברות יקראו בטעם עליון, כדברי ר' בצלאל הכהן מוילנא שכתב בסוף ספרו 'שולחן קריאה', שהטעם העליון הוא למעמד הקהל. לפיו, החזון איש התנגד למעמד ברוב עם ליד הכותל

41. נעם, ירושלים: מכון תורה שלמה, תשמ"מ, כרך כב עמ' מג-מד.

42. חקרי הלכה, ירושלים: הוצאת המחבר, תשנ"ג, עמ' צט-קט.

43. שו"ת עשה לך רב, ירושלים: הוצאת המחבר, תשמ"ג, חלק ה סימן נא.

הרב יהודה זולדן

המערבי "מטעמים אשר לו, אבל כל יחיד ויחיד איזה חשש יש בזה, אדרבה כל הקורא פסוק בזמנו מביא טובה לעולם". (על התנגדות החזון איש לקמון פרק יד).

יב. מוצאי השמיטה סוכות תשמ"ח

בסוכות תשמ"ח התקיים ברחבת הכותל המערבי מעמד 'זכר להקהל', הגדול והמרשים ביותר שהתקיים עד כה. לקראת המעמד הוקמה עמותת 'ארגון עליה לרגל - הקהל לישראל' והיא פעלה במסגרת חגיגות הארבעים למדינת ישראל, מרכז ההסברה, ומשרד הדתות. בראש העמותה עמדו פרופ' הלל ויס, מרצה לספרות באוניברסיטת בר אילן ברמת גן, יחד עם שנים מחבריו - דוד ברוקנטל ואברהם נווה.

ביום שני, י"ט בתשרי תשמ"ח, ד' בחול המועד סוכות, לקראת השעה שמונה בערב, התכנסו ובאו רבבות, לרחבת הכותל המערבי, שהיתה מלאה באנשים נשים וטף, ועוד רבים שמלאו עד אפס מקום את המרפסות והחצרות הצופים לעבר הכותל. המעמד כולו הוקרן על מסכי וידאו גדולים שהועמדו ברחבה, והמעמד כולו שודר בערוץ 2 של הטלוויזיה, ובערוצי טלוויזיה רבים, לטובת קהילות יהודיות בעולם. במהלך המעמד יצרו קשר טלפוני עם מספר קהילות בעולם, שקיימו בו זמנית ובמקביל מעמד 'זכר להקהל'.

המעמד נפתח בדברי ברכה של שר הדתות, מר זבולון המר, ולאחר מכן הוצאו ספרי התורה מההיכל. הקורא הראשון בתורה היה נשיא המדינה מר חיים הרצוג, בנו של מי שהיה הרב הראשי לישראל הרב יצחק הרצוג, שבימיו בשנת תש"ו, התקיים לראשונה מעמד 'זכר להקהל'. המיוחד בקריאתו זו של הנשיא היתה, שבפעם הראשונה הקורא הוא נשיא המדינה, המקביל בתפקידו לתפקיד המלך, וכפי שנכתב ב'רשות לכבוד נשיא מדינת ישראל' (כדרך שקוראים לחתני התורה בשמחת תורה) ע"י מחברו פרופ' הלל ויס:

עמוד עמוד וקרא בזאת התורה

מאז חרב ביתנו נשיא לא קראה

היה חתן נשיא ראשון לקוראי "זכר להקהל"

למען ישמע ישראל אף תבל

לתולדות 'זכר להקהל'

אחריו קרא בספר השני, הרב הראשי לישראל ונשיא בית הדין הגדול, הרב אברהם כהנא שפירא, ולאחריו בספר השלישי קרא הראשון לציון ונשיא מועצת הרבנות הראשית הרב מרדכי אליהו.

לאחר הקריאות התפלל כל הקהל תפילה המבוססת על הברכות שהיה המלך מברך עם סיום הקריאה בתורה, ולאחר מכן נאמרה תפילה לשלום העולם, מי שברך לחיילי צה"ל, ותפילה לשלום המדינה. סדרי המעמד והלכותיו היו על דעת הרבנים הראשיים לישראל.

בחלקו הדרומי של הכותל, עמדה בימת הכבוד, בה ישבו דיינים, רבני ערים, ראשי ישיבות, שרים, חכ"ם ואישי ציבור רבים, וביניהם ראש הממשלה מר יצחק שמיר, נשיא בית המשפט העליון מר מאיר שמגר. בחלק הצפוני של הרחבה עמדה מקהלת גברים גדולה ותזמורת, ותוקעי חצוצרות שנלקחו ממכון המקדש. ספרי הקודש הוצאו מארון קודש שהובא מאיטליה, העתיק ביותר שנמצא בארץ, ושופץ במיוחד לקראת המעמד. בפתחת הארון התכבד הרב הראשי לצה"ל האלוף גד נבון, ובהוצאת הספרים התכבד הרב מאיר יהודא גץ, רב הכותל.

לקראת המעמד הודפס 'סידור למעמד זכר להקהל' ובו התפילות והקריאות, הפיוטים והרשויות. סידור יפה ומהודר בניר משובח, שאוייר בידי רפאל אבקסיס.

יג. מוצאי השמיטה סוכות תשנ"ה

ביום רביעי ט"ז בתשרי תשנ"ה, א' דחול המועד סוכות, התקיים מעמד זכר להקהל ליד הכותל המערבי. במעמד, השתתפו הרבנים הראשיים לישראל, הרב ישראל מאיר לאו, והרב אליהו בקשי דורון, חברי מועצת הרבנות הראשית, הרבנים הראשיים לירושלים, הרב הראשי לצה"ל, רב הכותל, ראש העיר ומנכ"ל משרד הדתות. המעמד התקיים בצהרי היום, והוא היה צנוע יותר, בהשוואה לקודמו. ברחבה העליונה של עזרת גברים, בחלק הצפוני, הוקמה בימה עליה ישבו כל האישים המכובדים.

את המעמד לותה בשירה, מקהלת הרבנות הצבאית, כהנים תקעו בחצוצרות שהובאו ממכון המקדש, והתקיימה תפילה של רב הכותל - הרב מאיר יהודא גץ, שירת חזנים, ודברי התעוררות מפי הרבנים הראשיים, שקראו

הרב יהודה זולדן

לאחר מכן חלק מהפרשיות שהמלך היה קורא בהקהל. לאחר הקריאות, התפלל כל הקהל את אותה תפילה המבוססת על הברכות שהיה המלך מברך עם סיום הקריאה בתורה. הרב הראשי לצה"ל האלוף הרב גד נבון אמר את התפילה לשלום המדינה ולחיילי צה"ל, ונאמרה תפילה לשלום העולם מפי ד"ר שמואל זנויל כהנא, מייסד מעמדי 'זכר להקהל'.

לקראת המעמד הוציא המשרד לענייני דתות, בראשות המנכ"ל עו"ד זאב רוזנברג, חוברת ובה סדר התפילות והברכות.

יד. רבנים שהתנגדו לקיום מעמד זכר להקהל

בפעם הראשונה שקיימו את מעמד זכר להקהל, נשמעה גם התנגדות לדבר. כאמור (לעיל פרק ו) לקראת המעמד בשנת תש"ו הוצאה חוברת "קובץ למצות הקהל". חוברת זו הובאה בפני הרב אברהם ישעיהו קרליץ – החזן איש, והוא רשם על שער החוברת, שלוש מילים: 'אסור לעשות כן'. החזן איש לא נמק מדוע אסור לעשות כן.⁴⁴ יש אומרים שאף הגרי"ז – הרב מבריסק, התנגד מאוד לזכר מעמד הקהל.⁴⁵ הרב עמרם בלוי התבטא: "הקהל – עבודה זרה חדשה".⁴⁶ הרב יצחק לוי, הוציא בשנת תש"ו, חוברת בת 8 עמודים, בהוצאת מכון "מדרש שלמה" נוה יעקב שע"י ירושלים, שם הוא מסיק שאין כל מקור לעשית זכר להקהל בזמן הזה, גם לא כזכר למקדש. ההתבטאות החריפה ביותר נגד קיומו של מעמד זה, היא מאת הרב אלעזר מנחם מן שך, ראש ישיבת פונביז' בבני ברק, ומנהיג הציבור החרדי ליטאי.

44. אגרות החזן איש אגרת רי. החשש מתקנות חדשות, בבחינת 'חדש אסור מהתורה', הוא קו עקבי, וכך מצינו למשל שהחזן איש התנגד להצעה לקבוע שבעת ימי אבילות ותענית אחר השואה, כפי שמופיע באגרות החזן איש אגרת צ.

45. יואל חבר, שעלי דעת, שעלבים: ישיבת שעלבים, תשל"ג, כרך ב עמ' 116-118. כך פורסם בשמו, על ידי הרב משה מרדכי שולזינגר, ששמע כך מאת דודו הרב זאב דב צ'צ'יק שהיה בן בית אצל הגרי"ז (ועיתון "יתד נאמן", ח' בתשרי תשמ"ח) יש להעיר שהגרי"ז עצמו עסק בכתביו בבירור גודרי 'זכר למקדש'. עין בחידושי הגרי"ז למנחות סו ע"א.

46. על פי המסופר בעיתון יתד נאמן בהערה הקודמת.

לתולדות 'זכר להקהל'

לקראת המעמד שהתקיים בשנת תשמ"ח, הופץ מכתב שפורסם גם בעיתונות החרדית, מיום ד' ז' בתשרי תשמ"ח, בו כתב:⁴⁷

כאשר נתפרסם ברבים בעיתונים ובמכתבים פניה לכל עם ישראל בכל מקום שהם, שיערך על יד הכותל המערבי כינוס גדול, אשר בשם "הקהל" יקרא, כדוגמת מצות הקהל המצווה עלינו בתורתנו הקדושה במוצאי שנת השמיטה בחג הסוכות, להתאסף אנשים נשים וטף והמלך יקרא (דברים לא), למען ישמעון וכו', וזה ה' כל תכלית של מצוה זאת בזמן הבית. אבל ח"ו לעשות ממצות התורה איזה **דוגמא וצרמוניא**, שלא מחייב לקיום איזה מצוה כל שהיא לא למי שיקרא בתורה ולא למי שישמע בקריאתה, ועשי' כזו איסור גמור הוא ובזיון התורה ומצוותיה היא ואסור להשתתף בזה.

וכל מי שיש לו ניצוץ של יראת ה' בלבבו יבין ויודע כי הם דברים אמיתיים היוצאים מלב כואב לכבוד ה' ותורתו ועם ישראל וארצו.

העיתונות החרדית ובמיוחד העיתון "יתד נאמן", יצא אז בשנת תשמ"ח בהתקפות חריפות נגד קיומו של מעמד זכר להקהל על יד הכותל. נטען בה שאף הרב שלמה זלמן אויערבך, ויבדל"א הרב יוסף שלום אלישיב והרב עובדיה יוסף התבטאו נגד.

הרב שי"ח קניבסקי הסביר שההתנגדות היא מאחר "שבכלל דבר חדש הוא, שלא הזכירו קדמוננו".⁴⁸ גם הרב עזריאל שמשון הירש⁴⁹ האריך להסביר מדוע שלא שייך לעשות כיום מצות הקהל, בזמן שהבית לא בנוי.

הדיון בשאלה זו עולה בכל פעם שמקימיים מעמד זכר להקהל, אך באופן כללי ניתן לראות, שמאז שהחזון איש כתב את דעתו על הענין, אין הציבור

47. מכתבים ומאמרים, מאת הרב אליעזר מנחם מן שך, בני ברק: תשמ"ח, חלק ג עמ' עז.

48. כך כתב בשמו, ר' מרדכי גנוט, בעל לוח "דבר בעתו" בעתון "המודיע", בתוספת לגליון ערב סוכות, י"ד בתשרי תשנ"ה.

49. שביעית למצוותיה, תל אביב: ספרייתי, תשמ"ו, עמ' 244-250.

הרב יהודה זולדן

החרדי במדינת ישראל משתתף במעמדות זכר להקהל. לא רק זאת, על שמיטת קרקעות ושמיטת כספים, שהם עצמם גם כן רק 'זכר לשביעית' (גיטין לו ע"ב) יצאו ויוצאים מדי שמיטה ספרים הלכתיים רבים, ורוב רובם מתעלמים לחלוטין מעיסוק במצות הקהל, גם מבלי לקשור זאת לעשית זכר להקהל.

לא הכל, כמובן, וכדוגמת הרב שמריה אריאלי בנו של הרב יצחק אריאלי, אשר כתב בספרו⁵⁰ מאמר על מצות הקהל ובסיומו דן בעשית זכר למצות הקהל. לפיו, כשם ששמיטה בזמן הזה מדבריהם, כך גם הקהל, ולמרות שאין כיום מלך, לאותם דעות המצריכות מלך דוקא, ולמרות שהמעמד לא מתקיים בעזרת ישראל או עזרת נשים במקדש, בכל זאת מהראוי היה לעשות זכר למצוה זו.

50. משמרת אריאל, ירושלים: הוצאת המחבר, תשנ"ה, עמ' קפט-קצ.